

Kong Haralds volve

AF PETER PENTZ, MARIA PANUM BAASTRUP,
SABINE KARG OG ULLA MANNERING

Religionsforskere og historikere har længe ment at kunne påvise shamanistiske elementer i den sene hedenske tro. Arkæologerne har været mere tilbageholdne. I de seneste år har arkæologien imidlertid blandet sig i snakken om vikingernes verdensbillede, om kosmologi og sjæletro. En atypisk kvindegrav fundet i 1954 på gravpladsen ved vikingeborgen Fyrkat er på baggrund af de nye synsvinkler blevet studeret på ny. Tekstilanalyser viser, at den gravlagtes dragt har været særlig fornem, og bulmeurfrø tyder på, at kvinden har fremstillet euforiserende salve. Hun må have været en usædvanlig kvinde med en særlig status på Fyrkat.

»Den Harald som sig vandt Danmark al og Norge og gjorde danerne kristne«, praler Harald Blåtand på sin store Jellingsten. Den officielle kristning må være sket engang i 960'erne, og Harald havde da ikke været konge i mange år. En snes år efter sad han stadig på tronen, og danernes samling om en enkelt konge havde vist sig frugtbar. Store byggearbejder var ført ud i livet, ikke mindst var der bygget nogle imponerende ringborge, af hvilke vi i dag har kendskab til fire: Trelleborg på Sjælland, Nonnebakken på Fyn, Fyrkat og Aggersborg i Jylland – alle opført omkring 980.

Borgen Fyrkat (fig. 1) ligger på et lavt næs i Onsild Ådal, inderst i Mariager Fjord. Den blev udgravet og rekonstrueret i perioden 1951-1973. Et halvt hundrede meter nordøst for borgen fandt man en gravplads. Beliggenheden og fundet af en bro eller et vejforløb med retning mod borgen sandsynliggør, at begravningspladsen hørte til borgen og ikke er en ældre, som lå på næsset, inden borgen blev opført, eller for den sags skyld en yngre gravplads. Pladsen blev taget i brug de første år, efter at Harald Blåtand indførte kristendommen, og den har nok kun været anvendt i ganske få år, nemlig i borgens funktionstid, som man regner med kun har været 5-10 år. Den rummede da også kun 30 grave, selvom der kan have været flere, som ikke er fundet endnu. Gravpladsen havde nemlig ikke nogen afgrænsning sådan som en middelalderlig kirkegård. Derimod var alle de fundne grave anlagt øst-vest, sådan som kristne grave altid er – og den sene vikingetids grave i øvrigt ofte også er det. Alle var jordfæstegrave.

Baggrunden for opførelsen af borgene kendes ikke. Landeværn, tvangsborge eller vikingelejre har været de mest gængse forslag, alle funktioner, der indebærer, at anlæggene har været befolket med krigere. Det var derfor lidt overraskende, at gravpladsen øjensynligt har rummet mange børn, at dømme ud fra gravenes størrelse. Faktisk kunne kun en enkelt grav med sikkerhed siges at have indeholdt en mand, mens tre grave må have været kvindegrave. Mindre overraskende er måske gravpladsens lidt blandede indtryk, hvad angår begravningsformerne. Nogle grave indeholdt gravgods, der åbenlyst hører til i den hedenske forestillingsverden.

Andre træk peger frem mod kristen gravskik, såsom den konsekvente øst-vest orientering af gravene og det høje antal af begravede børn. Vi er i de første år af Danmarks »officielle« kristne tid. Mange har holdt fast i den gamle tro, men mange danskere havde også ladet sig døbe før Harald. I disse årtier levede og boede kristne og hedninge side om side, og fulgtes også ad til graven.

Der synes ikke at have været en kirke på gravpladsen eller for den sags skyld andre huse. Derimod har der løbet en næsten 40 m lang gangbro gennem områdets højst liggende del (fig. 2). Den har været båret af stolper, fra hvilke der blev fundet stolpehuller i tre, nogle gange fire parallelle rækker. Broen var anlagt præcist øst-vest, nærmest med retning mod den nordlige af borgens fire porte, men der er intet, der tyder på, at broen har strakt sig længere, end stolpehullerne viser. Den har været bred, næsten 5 m, helt unødvendigt, kan man synes. Der findes

Fig. 1. Vikingetidens ringborge er de tidligst kendte kongeborge i Danmark, opført ca. 980. Fyrkatborgen måler omtrent 120 m i diameter. Foto: Nationalmuseet.

The Viking Age ring fortresses are the earliest known royal castles in Denmark, built around 980. The Fyrkat fort is about 120 m in diameter.

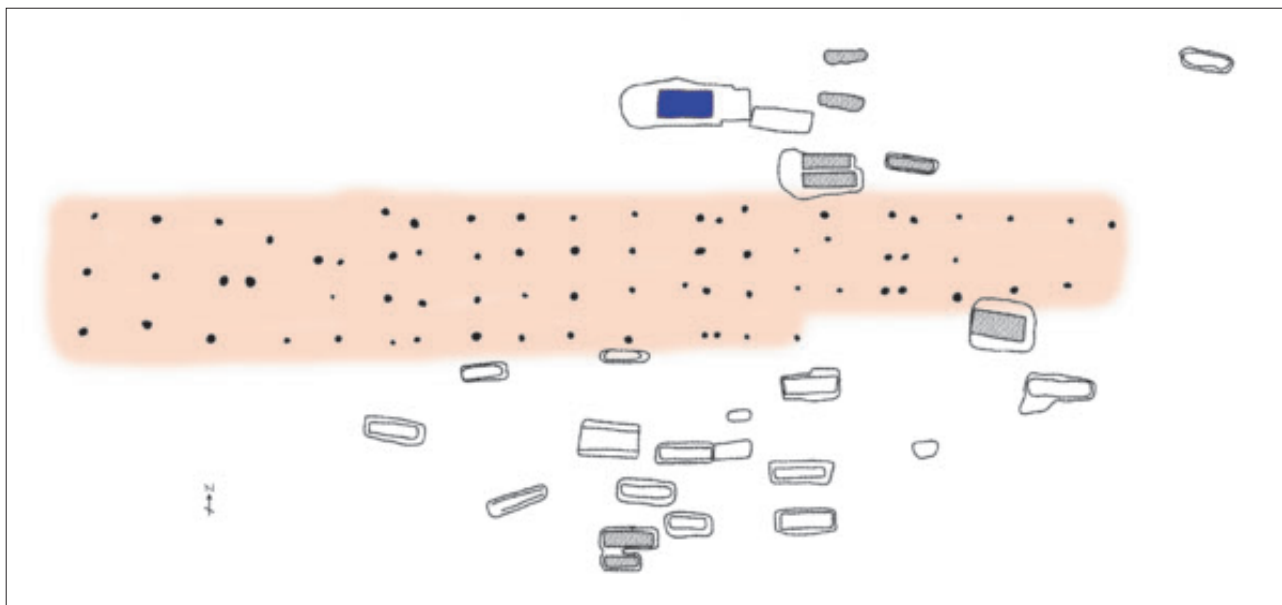

Fig. 2. Den næsten 40 meter lange træbro, hvis omtrentlige udstrækning er markeret med brunt, og de omkringliggende grave på Fyrkats gravplads. Nord for broen er Grav IV fremhævet med blå farve. Efter: Roesdahl 1977, med supplerende farver.

The almost 40 metre long wooden bridge, the approximate extent of which is marked in brown, and the surrounding graves at the Fyrkat burial site. North of the bridge Grave IV is emphasized in blue.

ingen direkte paralleller til broen, og det er vanskeligt at forklare, hvilket formål den har tjent. Har man ønsket at udføre ritualer i forbindelse med gravlæggelserne, har der i hvert fald været plads nok på broen.

En besynderlig grav

I oktober 1954 var gravpladsens udgraver Svend Søndergaard blot få meter fra broen nået til en grav, som havde vakt hans nysgerrighed og forundring, allerede før graveskeen fjernede den første jord. Graven, som døbttes »Grav IV« (fig. 3), var større end de øvrige på gravpladsen og skulle vise sig at være usædvanlig dyb, og da Svend Søndergaard de følgende dage arbejdede sig gennem lagene, blev hans første indtryk af gravens særlige betydning yderligere bekræftet. Sporene i jorden og de fundne gravgaver udgjorde en forunderlig blanding af velkendte og helt unikke oldsager.

Trods størrelsen var graven kun beregnet til en enkelt person. Bortset fra lidt tandemalje og enkelte knoglefragmenter var skelettet ikke bevaret, men kunne her og der anes som et svagt spor i sandet. Den døde var lagt i en helt særlig »kiste«, nemlig en vognkasse – en »vognfading« – som man havde løftet ned fra hjulene. Heller ikke vognkassens træ var bevaret, men den kunne ses som rækker af jernnagler, der har holdt kassens enkelte brædder sammen.

På det tidspunkt, hvor udgravningen fandt sted, var begravelser i vognfadinger ikke kendte, og da overraskende mange af gravpladsens døde lå i kister, var det

Fig. 3. Foto af Grav IV under udgravning i 1955. Graven er næsten tømt for den gravlagte og hendes gravgods – tilbage ligger de nagler, på rad og række, der har holdt vognkassens planker sammen. Foto: Svend Søndergaard.

Photo of Grave IV during excavation in 1955. The grave has almost been emptied of the deceased and her grave goods – what remains are the rows of rivets that held the planks of the carriage body together.

naturligt at tolke vognkassen som en sådan. Faktisk skulle det snart vise sig, at der blandt de 30 grave på Fyrkat-pladsen var en vognkassegrav mere, og senere er der fundet flere grave af typen på andre gravpladser fra vikingetiden. Fælles for dem er, at den gravlagte stort set altid er en kvinde.

Den døde i Grav IV må også være en kvinde at dømme ud fra gravgaverne. Ved gravlæggelsen har Fyrkatkvinden været iført en blå dragt, men også spor efter røde farver blev fundet. Tekstilerne var kun bevaret, hvor de var i berøring med metal. Metalsalte er trængt ind i tekstilet og har her erstattet den tidligere organiske struktur. Selve stoffet er fremstillet i forskellige teknikker, med fine og dyrebare udsmykninger i guldtråd.

En rig kvindegav fra 900-tallet vil oftest indeholde et par skålformede dragtspænder. Sådanne havde Fyrkatkvinden ikke. At der ikke er fundet nogen skålspænder i graven tyder på, at hendes dragt afspejler de nyeste dragtstrømninger, med fodlange kjoler og tunikaer med slæb og lange ærmer, og om hovedet et langt

slør. Lignende dragtelementer er bl.a. fundet i kvindegravene fra Hvilehøj og Hørning, som også indeholder guldindvævede bånd. Netop guldtrådene i Fyrkatkvindens dragt viser, at hun ikke var en tilfældig bondekone, og placerer hende blandt vikingetidens øvrige højstatuspersoner. Guldtrådene ligger i smalle bånd af cirka 0,9 cm's bredde, hvor de er ført i viklinger frem og tilbage. Lignende metaltråde er kun fundet i ganske få grave fra samme periode, ofte i kombination med udsøgte dekorationer og importerede silkestoffer. Fyrkatkvindens dragt har været både fornem og farvestrålende. Hun har bestemt ikke været kedelig at se på!

Med sig i graven havde kvinden fået et omfattende udstyr, hvoraf nogle genstande er velkendte fra vikingetidens kvindegrave, mens andre er højst usædvanlige. Blandt de mere »normale« sager er et par hvæssesten, en fortinnet jernsaks i træhylster samt en tenvægt. Alle hænger de sammen med traditionelt kvindeligt håndværk. Graven indeholdt også forskellige småsager som perler af glas og kobber, forskellige fragmenter af glas og metal og et lille forgyldt muligt hængesmykke. På maven havde hun en fin, men dårligt bevaret kniv med indlagte sølvtråde på skaft eller skede.

Ved kvindens fødder lå et træskrin. Selve træet var ikke bevaret, men det var hængsler, lås og andre dele af jern. Sådanne skrin kendes fra en del skandinaviske vikingetidsgrave, og de indeholder oftest den døde personlige ejendele. Der blev imidlertid ikke fundet genstande i skrinet, blot nogle rustklumper og mineraliserede træstumper.

De næsten obligatoriske skålformede dragtspænder manglede som sagt, og kvindens smykkekollektion var helt anderledes end samtidens gængse og har ikke haft sin plads i en aristokratisk frues smykseskrin. Umiddelbart virker hendes smykker som et mere eller mindre tilfældigt sammenskrab af dingeldangel, et sortiment langt fra høvdingefruens værdige demonstration af tradition og jordisk velstand. Som en bohemes bijouteri eller en hippies souvenirs, alle med deres særlige historie.

Midt i graven lå forskellige små sølvsmykker, charms. Et af dem var et stoleformet hængesmykke af forgyldt sølv (fig. 4). Andre smykker var nogle svømmefuglefødder af sølvblik ophængt i kæder (fig. 5). Hvad de egentlig skal forestille, er usikkert, men svane- eller andefødder er det mest oplagte bud. Svanefodssmykkerne kendes fra det finske område, men her er de oftest støbte og ikke klippet ud af blik. Egentlige paralleller skal snarest søges længere mod øst, i Rusland. I Danmark står svanefødderne fra Fyrkat alene, bortset fra en markant undtagelse. Også i Mammengraven, en rigmandsgrav fra 970-971 fundet ved Mammen ved Viborg, fik den døde sådanne svanefødder med i graven. Her var de blot endnu fornemmere, de var nemlig klippet ud af guldblik.

Ved Fyrkatkvindens hoved lå et iøjnefaldende, trommeformet smykke, omtrent 6 cm i diameter. Det var et såkaldt dåsespænde (fig. 6). Dragtspænder af den type blev udelukkende lavet på den svenske ø Gotland, hvor de var meget almindelige. I Danmark og på det svenske fastland udgjordes en fornem frues dragtspryd af to skålspænder båret højt på brystet på hver side af et andet spænde, der f.eks. kunne være trekløverformet. På Gotland var standardudrustningen to dyrehovedformede spænder med et dåsespænde imellem. Den gotlandske

Fig. 4. Stoleformet amulet af sølv. Amuletter af denne type er blevet sat i forbindelse med vølver, og stolen skulle være en afbildning af det sæde, hvorpå vølven sad under sine ekstatiske seancer. Foto: Arnold Mikkelsen 2009.

Chair-shaped amulet of silver. Amulets of this type have been associated with vølver (i.e. volvas, seeresses), and the chair is thought to be a representation of the seat on which the volva sat during her ecstatic seances.

Fig. 5. Hængesmykke af sølv med »svanefod«-formede vedhæng. Smykket er af østlig oprindelse. Foto: Arnold Mikkelsen 2009.

Pendant of silver with 'swan's-foot' appendage. The ornament is of eastern origin.

mode synes ikke at have påvirket de omkringliggende områder, for dåsespænderne findes stort set ikke uden for Gotland.

Fyrkatkvindens dåsespænde lå til venstre for hendes hoved og ikke på brystet, som det jo egentlig burde, og faktisk var spændet slet ikke noget spænde længere, for både bagplade og nål manglede, og spændet var placeret omvendt, altså med den udsmykkede overside nedad og undersiden opad. Men bunden, altså bagpladen, manglede jo, og der kan ikke være tvivl om, at spændet har fungeret som en lille dåse eller krukke. Hvad kan kvinden have haft i det genbrugte spænde?

En laboratorieundersøgelse af dåsespændets inderside viser ikke overraskende, at den har en belægning af kobberkarbonat, som er resultatet af almindelig korrosion af metallet. Imidlertid kunne der også konstateres store mængder blykarbonat, såkaldt blyhvidt. Ligesom kobberkarbonat kan det også være et nedbrydningsprodukt, men kan tillige afsløre, at dåsen simpelthen var en beholder for blyhvidt. Blyhvidt er en dækkende hvid farve, som allerede for mere end 2000 år siden var et anerkendt lægemiddel, og så sent som i 1900-tallet brugtes blyhvidt til fremstilling af hudsalver, de såkaldte blyhvidtsalver og kamfersalver. I koncentret form er blyhvidt giftigt. Som farve anvendtes det helt op i 1800-tallet.

Fig. 6. Såkaldt dåsespænde. Spændet stammer fra Gotland, hvor dåsespænder er fundet med forskelligt indhold: tråde, uldbolde, planter, tyggegummi af harpiks og sneglehuse. Fyrkat-spændet er af en type, der dateres til 900-tallet. Foto: Arnold Mikkelsen 2009.

So-called box brooch. The brooch comes from Gotland, where box brooches have been found with various contents: thread, balls of wool, plants, chewing gum of resin, and snail shells. The Fyrkat brooch is of a type that has been dated to the 900s.

Dåsespændet er medtaget og som sagt defekt. Komplette spænder er kendt fra hundredvis af gravfund på Gotland, og på den baggrund kan Fyrkatsmykket dateres, og trods den medtagne tilstand kan spændet højst have været et halvt hundrede år gammelt, da det fulgte sin ejer i graven. Det voldsomme slid på spændets ydersider tyder på, at det har været flittigt anvendt, måske som en form for sminke-dåse eller salvekrukke. En ganske besynderlig skæbne for en fornem genstand af en type, der ellers kun yderst sjældent kom uden for øen i Østersøen, og som derfor i sig selv har været noget særligt.

Ved kvindens bækken fandtes en lille samling af små glasskår. De dækkede et mindre område, blot 3×5 cm, så skårene må stamme fra et meget lille glas, et minibæger, en ampul eller et lille rør. Glasset er helt klart og tyndt. Det må være mundblæst og er næppe fremstillet i Danmark, måske i Mellemøsten eller i et europæisk glasværksted. Fra andre vikingetidsgrave kendes små glas med æggeskalstynde vægge, men der er næsten for få skår i Fyrkatfundet til et helt bæger.

En analyse af glassets bestanddele viser, at der er brugt kalium, silicium og calcium. Det er altså et såkaldt kali-glas. Glasset har indeholdt en substans, hvis usædvanligt klare, hvide farve allerede blev bemærket under udgravningen. Den

sidder som et tyndt lag på glasskårenes inderside. Laget består af fosfor, bly og calcium. Måske er det benhvid, bestående af knuste brændte knogler. Glasskårene kan dog også stamme fra et lille spejl. Sådanne små spejle kendes fra andre vikingetidigrave, og det behøver ikke at have fungeret som egentligt spejl, men kan have været en del af dragtens udsmykning, en slags paillet.

Med sig i graven havde Fyrkatkvinden også fået to næsten ens båndformede sølvringe med snoede lukninger. Ringenes placering i graven afslører, at de må have siddet på hendes tæer. Tåringe må have været højst usædvanlige, og fra hele Norden kendes ikke andre eksempler. De nærmeste modstykker til de to ringe med snoede lukninger findes i Østeuropa, men det er ikke tåringe. For at finde andre tåringe skal man snarest til Orienten.

Blandt gravens genstande var to drikkehorn af oksehorn, stærkt nedbrudte af de mange års ophold i jorden. Drikkehorn kendes fra mange perioder af forhistorien og forbindes ofte med rituelle handlinger med drikken og drikkehornet som kerne. Også sagaerne fortæller om magien ved drikkehorn. De kunne helbrede eller forårsage sygdom og kunne videregive visdom.

Graven indeholdt også et stegespid af jern (fig. 7). Det har et spydformet blad, og skaftet er vredet. I enden modsat bladet er placeret en ring til ophængning. Ved udgravningen af spiddet blev det konstateret, at der var spor af en træstav af samme tykkelse som et kosteskaft ved siden af spiddet. Denne træstok, der efterfølgende er formuldet, har altså ligger parallelt med stegespidet. Stegespid kendes især fra kvindegrave fra vikingetiden i Norge og i nogen grad også fra Sverige og Island. Fra Danmarks vikingetid kendes meget få, hvilket nok skyldes, at gravskikken her i langt højere grad var præget af det kristne Europa.

Ved ligets venstre side stod en underlig kasserolle eller skål af bronze (fig. 8a). Den 6 cm høje rundbuede skål er støbt og ret tung. På det bredeste sted måler den omtrent 10 cm i diameter, hvor studs eller resterne af en hank kan ses. Skålens håndtag må have været knækket af, allerede før den fulgte kvinden i graven. Formen er ikke kendt fra andre vikingetidsfund. Skal man finde paralleller i samtiden, må man til Mellemøsten eller Centralasien. I det østlige Iran i Khouasan producerede man i 900-tallet nogle små skåle eller kopper af bronze af lignende form som skålen fra Fyrkat (fig. 8b). Khouasan-kopperne har en enkelt hank på siden, hvilket der også må have været på skålen fra Grav IV. Dog mangler Fyrkatskålen den glatte, næsten sølvagtige overflade, som kobberskålene fra Khouasan oftest har, og som skyldes et højt indhold af tin. Khouasan var en del af Samanidernes rige, et 900-tals persisk fyrstedømme, der foruden Iran også omfattede Afghanistan. En del af det stål, som vikingetidens sværd er lavet af, kommer formentlig fra området, og i øvrigt udgør Samanide-sølvmonter en stor del af de tusinder af arabiske mønter, der er fundet i Skandinavien, ikke mindst på Gotland.

Stammer skålen fra et af Samanidernes metalværksteder, er det ikke det eneste kar, som i vikingetiden kom til Skandinavien fra Centralasien. I en grav ved Klinta

Fig. 7. Stegespidet fra graven har et spydformet blad, skaftet er vredet, og modsat bladet ses en ring til ophængning. Spiddet har været let bøjet allerede ved gravlæggelsen. Foto: Arnold Mikkelsen 2009.

The cooking spit from the grave has a spear-shaped blade. The shaft is twisted, and has a ring at the end for hanging. The spit was slightly bent even before the burial.

Fig. 8a og 8b. Bronzeskålen til venstre fandtes dækket af en »si« af græs. Der kendes ingen direkte paralleller til skålen, men af form og størrelse ligger den meget tæt på en gruppe skåle eller store kopper fremstillet i 900-tallets Iran. Skålene kendes bl.a. fra gravfund ved russiske floder. Skålen til højre er fremstillet i Khourosan, Iran, men er fundet nord for Sortehavet i provinsen Viatka. Foto: Arnold Mikkelsen 2009, og efter: Smirnov 1909.

The bronze bowl on the left was found covered with a 'sieve' of grass. No direct parallels to the bowl are known, but in shape and size it is very close to a group of bowls or large cups made in 10th-century Iran. The bowls are known from among other sources grave finds by Russian rivers. The bowl on the right originates from Khourosan, Iran, but was found north of the Black Sea in the province of Viatka.

på Øland i Sverige fandt man således en kande, der også må stamme derfra eller fra et af de tilgrænsende områder. Graven i Klinta var en brandgrav fra første halvdel af 900-tallet, og genstandene herfra har flere lighedspunkter med fundene i Fyrkat-graven.

Man havde lagt noget græs hen over skålens åbning. Det lå arrangeret i lag, hvor de enkelte lags græsstrå lå vinkelret på det forrige og næste lags strå. Græsset kan have fungeret som låg, og er det tilfældet, må det antages, at skålen har indeholdt et eller andet. Men låget med de vekslende græsdrag skal måske snarere opfattes som et slags filter eller en si, hvorigennem man har hældt et eller andet ned i skålen. Inde i kasserollen konstateredes fedtrest, eller snarere rester af nedbrudt fedt. Om det er vegetabilsk fedt eller animalsk kan ikke lige afgøres, men det vil senere analyser måske afsløre.

Også et lille særpræget kobberbæger fandt vej til Fyrkatkvindens grav (fig. 9). Det har en tung rund bund og en lodret krave. Hvad det har været brugt til, og hvor det er fremstillet, er vanskeligt at sige, da vi ikke kender til paralleller. Måske har bægeret fungeret som en lille drikkeskål?

Men også andre af kvindens genstande er omgærdet af mystik, og ikke mindst den metalstav hun fik med sig (fig. 10). Den er meget nedbrudt, og derfor kan dens oprindelige længde ikke bestemmes. Den består af en pind af jern med beslag af bronze, og den har et kvadratisk tværsnit, kantet af fire stænger, der har runde tværsnit. Endvidere er den tilspidset i den ene ende. Staven må have ligget hen over træskrinet, altså ved kvindens fødder. Stave af typen som den i Fyrkatkvin-

dens grav er fundet i en række skandinaviske kvindegrave fra vikingetiden (fig. 11). Både form, størrelse og materiale udelukker, at der kan være tale om stegespid. Derimod er det blevet foreslået, at stavene har været brugt ved udøvelse af magi, altså som en slags tryllestav.

Blandt de gådefulde fund var også en lille klump af sammenbrændt hår og knogle- eller kalkstumper. Klumpen er tidligere blevet identificeret som uglegylp, men en ct-scanning afslører, at det ikke er tilfældet. Også en større mængde frø fra planten bulmeurt må siges at være en usædvanlig gravgave. Bulmeurten tilhører natskyggefamilien ligesom kartoffel- og tobaksplanten (fig. 12). Den er en nytteplante, hvis udbredelse til Danmark skyldes mennesket. I dag vokser den fortrinsvis på næringsrige strandvolde og ved middelalderlige ruiner. Bulmeurtens frø kan bevare deres spirekraft gennem århundreder, hvorfor planten ofte ses skyde op ved udgravninger, hvor middelalderens kulturlag bliver blottede.

Fig. 9. Det mindste af metalbægrene fra graven. Dette usædvanlige bæger har måske været brugt som drikkebæger. Foto: Arnold Mikkelsen 2009.

The smallest of the metal cups from the grave. This unusual vessel may have been used as a drinking cup.

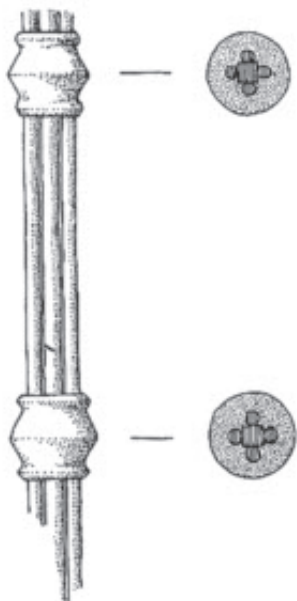

Fig. 10. Fragmenter af den mulige vølvestav fra Fyrkat-kvindens grav. Den sammensatte »jernpind« med beslag af kobberlegering er kun delvist bevaret, og dens oprindelige længde er derfor ukendt. Efter: Roesdahl 1977.

Fragments of the possible volva's staff or wand from the Fyrkat woman's grave. The composite 'iron stick' with mountings of copper alloy is only partially preserved, so its original length is unknown.

Fig. 11. To vølvestave i Nationalmuseet: til venstre fra Gävleområdet i Sverige, til højre fra en grav ved Fuldbj ved Ringsted. Bemærk den svenske stavs amuletter, der er fastgjort til den ene ende. Foto: Arnold Mikkelsen 2009.

Two volvas' staves in the National Museum: on the right from a grave at Fuldbj near Ringsted, on the left from the Gävle area in Sweden. Note the amulets on the latter, fixed to one end of the staff.

Hvornår bulmeurten kom til Danmark vides ikke. Vi kender den fra yngre romersk jernalder, men almindelig synes den først at være blevet i vikingetid og middelalder. I Sydeuropa og ved Middelhavet kan man følge dens eksistens meget længere tilbage i tiden, i det mindste til 5. årtusinde f.Kr.

Var hun en vølv?

Da graven og gravpladsen blev beskrevet første gang (1977), var man ikke i tvivl om, at den gravlagte kvindes gravgaver angav hendes tilhørsforhold til højere magter. Siden da er der dukket nye fund op, og ny viden har bidraget til en nærmere karakteristik af kvinden.

Først og fremmest peger staven i retning af, at hun har beskæftiget sig med sejd. Begrebet sejd kendes f.eks. fra Saxo og fra de islandske sagaer, men også fra runesten. Udøvelse af sejd var en form for trolddom, som hensatte udøveren i en ekstatiske tilstand, hvor hun eller han kunne flyve eller rejse ud af kroppen i skikkelse af et dyr eller en ånd. Sejd er også blevet sat i forbindelse med spinding af tråd, idet ordet skulle betyde streng, bånd eller tråd. I folkeeventyrerne er spinderedskaber da også ofte tilknyttet hekse eller troldkoner.

I de islandske håndskrifter omtales stave i forbindelse med vølver og sejd (fig. 13). Ordet »vølv« betyder måske ligefrem stav-bærer. Selvom jernstavene oftest bliver fundet i kvindegrave, og i øvrigt kendes i størst tal fra 900-tallet, er der faktisk fundet enkelte i mandsgrave, og staven i sig selv antyder nok blot, at den gravlagte har beskæftiget sig med sejd uden nødvendigvis at have været en vølv.

Derimod er det lille stolesmykke direkte tilknyttet vølven. Sådanne stole kendes fra andre grave, og stolen menes at forestille det sæde, hvorpå vølven ifølge sagaerne sad, når hun udtalte sine spådomme. Fundet af bulmeurtfrøene kan have flere forklaringer. Som lægeplante omtales bulmeurten allerede af Homer i det 8. århundrede f.Kr. Plantens blade og frø indeholder alkaloider, som er et bevidsthedsudvidende planteudtræk ligesom kokain og morfin. Alkaloider virker stimulerende på nervesystemet.

Alt efter mængden, man indtager, kan bulmeurten fremkalde hallucinationer og forårsage euforiske tilstande. Langt op i historisk tid har man indåndet røgen fra ulmende bulmeurt. Følgevirksomheder kan være ildebefindende, hovedpine og svimmelhed, og bulmeurten er en giftplante, der selv i mindre doser er dødelig. I antikken anvendtes urten til narkose ved kirurgiske indgreb. I hekselitteraturen optræder bulmeurten som fast ingrediens sammen med alrune, opiumsvalmue og galnebær.

Der er ingen tvivl om, at frøene tilhørte kvinden i graven. Et lille stykke læder af lammeskind, som lå ved siden af kvinden, kan stamme fra en pung, hvori frøene har ligget. Det kan have været hendes beholdning af frø til at så bulmeurt. Mens frøene holder deres grokraft gennem mange år, forringes indholdet af alkaloider med tiden, så måske har kvinden haft en urtehave i forbindelse med borgen. Men hvorfor skulle det så netop være bulmeurtfrø, hun fik med, og ingen andre? Det kan også være hendes »medicinskab«, et forråd af frø til brug for hendes virksomhed som »healer«. Eller var det hendes transcendental-middel, et red-

Fig. 12. Bulmeurten er en ganske smuk plante af nat-skyggefamilien med gule blomster og lodne blade. Det er en af Danmarks mest giftige planter. Efter: Köhler.

Henbane is a rather beautiful plant of the nightshade family with yellow flowers and hairy leaves. It is one of Denmark's most toxic plants.

Fig. 13. En vøve med vøvestav? Billedgravsten fra Kirk Michael, Isle of Man. Foto: David Wilson.

*A volva with her staff?
Carved stone from Kirk
Michael, Isle of Man.*

skab for hende til at bevæge sig på flere bevidsthedsniveauer, i flere verdener og i forskellige skikkelser? I så fald kan hun have tilsat stoffet til en drik, f.eks. øl, eller hun kan have indåndet røgen under afbrænding af urten.

Bulmeurten var som sagt en fast bestanddel af planterepertoiret hos senere tiders hekse. Mest kendt er den såkaldte heksesalve, som heksene skulle have smurt sig med, inden de skulle »flyve« til heksesabbat. Salven bestod af plantedele med indhold af alkaloider, oftest bulmeurt, og fedt. Fedtet skulle helst være ligfedt, og allerbedst fra spædbørn. Ved indgnidning af salven i f.eks. armhuler eller i endetarmen har det euforiserende stof hurtigt kunne optages.

Bulmeurtens alkaloid, hyoscyamin, har en lettende indflydelse på åndedrættet, og den narkotiske tilstand, man opnår under påvirkningen af stoffet, vil let kunne fremkalde flyvefølelser. Andre virkninger kan være seksuel opstemthed, og

den påvirkede kan føre dialoger med fiktive personer. Udefra set kan man opfatte den påvirkede som synsk.

Heksesalven kan i de skriftlige kilder kun følges tilbage til omkring 1500. Alligevel kan man ikke lade være med at kombinere de fedtrester, som kan konstateres i den rundbugede skål, med de mange bulmeurtfrø i graven, og under alle omstændigheder kan man godt tillade sig at opfatte de sejdkoner, der beskrives i sagaerne, som værende under påvirkning af en »heksesalve« eller andre narkotiske giftstoffer. Helt enestående er Fyrkatfundet i øvrigt ikke. Oseberggraven, en norsk skibsgrav fra 834, indeholdt resterne af en kvinde, som også formodes at have udøvet sejd. I selve gravkammeret fandtes nogle frø af hamp (cannabis), altså hash.

Kong Haralds vølv

En dag for mere end tusind år siden må man have trukket en vogn ud gennem Fyrkatborgens nordre port. Med vognen fulgte et ligfølge. Langsomt har vognen bevæget sig ud ad træbroen, indtil den næsten nåede enden. Måske udførtes der ritualer ved vognen, inden vognkassen blev løftet af hjulene og båret ned til den grav, man havde gravet i forvejen. Et par bål var tændt i graven.

Den 170 cm høje kvinde lå på ryggen i vognkassen. Hovedet, omgivet af det fine lange slør, var faldet lidt til siden. Fødderne stak ud under den blå kjole, lyset fra bålene skinnede i slørets guldtråde og nu og da i de to sølvringe, som sad på hendes tær (fig. 14). Hun, som havde holdt skæbner i sine hænder, lå nu med den ene hånd ned langs siden, den anden på maven. Ved hånden lå hendes amuletter. Det gamle ramponerede skrin lå ved hendes fødder ligesom den magiske stav.

Ved hendes hoved lagde nogle deltagere i følget dåsen med den hvide sminke. Skålen med salven satte de ved hendes side. Stroppen til skindpungen med bulmeurtfrøene lå rundt om hendes håndled. Kun hun havde haft den viden, der var nødvendig for at kunne bruge frø og salve, en magtfuld viden, som kunne trække grænsen mellem visdom og død.

Ved gravens side rejste de to stolper. Her lå hun, Haralds vølv, kongens seerske, der havde forudsagt med- og modgang i krig. Havde vidst om næste års høst ville blive god, om fiskene ville fanges. Og om vinden ville fylde sejlene på Haralds skibe.

Så meget for fantasien. Om Grav IV virkelig er en vølvgrav, er stadig et åbent spørgsmål. At dømme ud fra den omhyggelige gravlæggelse i vognfadingen, kvindens fornemme dragt, kniv, træskrin, saks og tenvægt kunne det for så vidt dreje sig om en hvilken som helst aristokratisk kvinde. Drikkehornene peger på, at hun har haft en rituel »skænke-rolle«, en rolle, som en dronning eller en høvdingens frue må have haft. Staven viser, at hun nok har udøvet sejd, hvilket ikke udelukker, at hun har haft høj social status. Skal man tro sagaerne, udøvede 900-tals kongen Erik Blodøkses dronning Gunhild sejd.

Alligevel er der noget, der ikke rigtig passer. Den gravlagte kvindes smykker er ikke store værdier som sådan, det er mere amuletter og symboler. Flere af de øvrige genstande som koppen, det gotlandske spænde og træskrinet er slidte og måske

Fig. 14. Den gravlagte vølv fra Fyrkat fortolket af tegneren Thomas Hjejle Bredsdorff.

The buried volva from Fyrkat as interpreted by the artist Thomas Hjejle Bredsdorff.

»second-hand«-varer. Den besynderlige blanding af amuletter, ragelse og ganske almindelige brugsgenstande som f.eks. saksen giver et billede af en kvinde, som i sin jordiske tilværelse ikke blev målt i materiel kapital.

Den stærkt euforiserende bulmeurt kan som sagt enten have været brugt som lægemiddel eller som euforiserende stof. Hvis Fyrkatkvinden har anvendt bulmeurtfrøene til det sidste, kan hun have benyttet den hvide farve i det gotlandske spænde som sminke, inden hun med forceret åndedræt førte samtaler med ikke-tilstedeværende væsener og folk, og måske også »fløj« med sjæle og dyr – det må have været en stærk oplevelse for eventuelle iagttagere.

Måske var hun en fremmed fugl. Med henvisning til gravgaverne er det tidligere blevet foreslået, at kvinden må have rejst langs Østersøens kyster, til Gotland og de finske områder og måske videre ind i Rusland, inden hun altså endte sine dage på Fyrkat.

Vølver og sejdkoner er imidlertid ikke helt ukendte fra vores vikingetid. En sjælden gang nævnes de på runesten, og i skriftlige kilder, der jo ganske vist er nedskrevet senere, omtales de ofte. Desværre bliver deres konkrete aktiviteter kun sparsomt omtalt. En undtagelse er dog beretningen om Thorbjørg Lillevølv i Erik den Rødes saga. Fortællingen foregår på Herjolfsnæs i Grønland i årene 990-1000. Om vinteren tog hun på gæstebud blandt nysgerrige folk, der ville kende deres skæbne. Det er beskrevet, hvordan man tog godt imod hende, og der blev gjort et særligt sæde klar til hende. Hun var, som vores kvinde fra Fyrkat, klædt i fornemt tøj – Lillevølv bar bl.a. en blå kappe besat med stene og en lammeskindshætte foret med katteskind. I hånden havde hun en stav beslået med messing, og ved hendes liv, i et fyrresvampbælte, sad en stor skindpung, hvor hun opbevarede sine tryllesager, som hun havde brug for, når hun skulle afdække folks skæbner. Ved et besøg på en gård berettes om, hvordan man serverer en ret for hende, der består af dyrehjerter fra alle de dyr, der lever der. Hun spiser maden med sine egne redskaber, en ske og en knækket kniv. Dagen efter udfører hun sit hverv og fortæller folkene på gården om deres videre liv, og hvordan fangsten vil blive næste år.

Det er tankevækkende, at beskrivelsen af Thorbjørg Lillevølv i Erik den Rødes saga efterlader læseren med et indtryk, der svarer til det indtryk, man får af den døde fra Grav IV. Selvom sagaen først er nedskrevet i 1200-tallet, ganske vist med ældre forlæg, er det påfaldende, at vølven skildres uden fordømmelse. Lige så bemærkelsesværdig er den minutøse beskrivelse af hendes påklædning og udstyr. Man hæfter sig især ved den særegne kombination af Thorbjørgs fornemme dragt og hendes slidte redskaber, den knækkede kniv. Ved bæltet havde hun sine trolddomssager. Det er næsten en beskrivelse af kvinden fra Grav IV!

Thorbjørg Lillevølv var ifølge sagaen ud af en søstreflok på ni, der alle havde været spåkvinder, men som en efter en var døde med Thorbjørg Lillevølv som den sidste overlevende.

Måske har noget lignende været tilfældet for kvinden fra Fyrkat – nogle af hendes genstande, eksempelvis det gotlandske dåsespænde, der formentlig har indeholdt en form for makeup, var meget slidte og har været flittigt benyttet. Måske var vores kvinde fra Fyrkat den sidste vølv i en lang række, der blev brudt ved kristendommens officielle indførelse og konsolidering efter midten af 900-tal-

let? Hendes gravgaver, der har et meget hedensk udtryk, tyder på, at hun har været en hedensk kvinde i en religiøs brydningstid, samt at vikingetidens sjæleliv har været væsentligt mere komplekst, end vi kan forestille os.

Tolkningen af kvinden fra Fyrkat som vølse hviler på vægtige indicier. Derimod er karakteristikken af hende som Harald Blåtands »hof-vølse« alene betinget af, at hun blev begravet på det kongelige anlæg Fyrkats gravplads. Det kan virke besynderligt at antyde, at netop den konge, som officielt indførte kristendommen i Danmark, skulle have betjent sig af en institution fra hedenskabets verden. De sidste årtiers forskning i religionsskiftet har imidlertid ændret synet på overgangstiden. Hvor man tidligere fokuserede mest på selve bruddet, har man i dag rettet øjnene mod sammenhængene før og efter Haralds døb. Man er nu klar over, at kristendommen allerede lang tid forinden havde påvirket det hedenske Danmark, ligesom man også har indset, at den gamle tro og dens institutioner ikke forsvandt med et trylleslag.

LITTERATUR

- Heide, E.: *Gand, seid og åndevind*, Bergen 2006.
- Helbæk, H.: »The Fyrkat grain. A geographical and chronological study of rye« i Olsen, O. og H. Schmidt: *Fyrkat. En jysk vikingeborg. II. Borgen og bebyggelsen*, København 1977.
- Köhler, F. E.: *Köhlers Medizinal-Pflanzen in naturgetreuen Abbildungen und kurz erläuterndem Texte*, Gera, 1883-1914.
- Price, N.: *The Viking Way. Religion and War in Late Iron Age Scandinavia*, Uppsala 2002.
- Roesdahl, E.: *Fyrkat. En jysk vikingeborg. II. Oldsagerne og gravpladsen*, København 1977.
- Roesdahl, E.: »En gravplads fra tidlig kristen tid« i Lund, N. (red.): *Kristendommen i Danmark før 1050*, Roskilde 2004.
- Roesdahl, E. og J. Nordqvist: »De døde fra Fyrkat« i *Nationalmuseets Arbejdsmark 1971*.
- Smirnov, I.I. (red.): *Vostochnoe serebro. Atlas drevnei serebrianoi i zolotoi posudy vostochnogo proiskhozheniia, naidennoi preimushchestvenno v predelakh Rossiiskoi imperii. Izdanie Imperatorskoi Arkheologicheskoi Kommissii ko dnu piatidesiatiletii eia deiatel'nosti*, Skt. Petersburg 1909.
- Svensson, K.: »Vikingarnas världsbild – mytologin och makten«, *Populär Historia*, 7, 2007.

SUMMARY

King Harald's propheticess

In 1954, at the military ring fortress Fyrkat (fig. 1) near Hobro from around 980, a highly distinctive woman's grave was excavated (figs. 2 and 3). She had been laid in a carriage body, and had been given special grave goods such as exotic jewellery (figs. 4 and 5), a possible *vølvestav* (seeress's wand or staff) (fig. 10), a cup of copper (fig. 9), a cooking spit (fig. 7) and a so-called box brooch (fig. 6). New laboratory analyses show that the box contained white lead, which can be used as make-up or ointment. She had also been given a round-bottomed vessel of copper alloy, whose closest parallel is to be found in the Middle East or Central Asia (figs. 8 a and 8 b). Inside it, the remains of fatty substances could be identified. Her

possessions also included a small thin-walled glass that contained a white substance made of phosphorus, lead and calcium. A large number of poisonous seeds from the plant henbane (fig. 12), which can induce hallucinations, must have lain in a leather purse. New textile analyses show that when she was buried the woman was wearing a blue costume, very fashionable for the time, with red details and ornamentation in gold thread (fig. 14).

There is much to indicate that the woman, with her distinctive grave goods, played a special role. The things she was given in her grave, for example the henbane seeds and the fat in the bowl, could be used as a kind of hallucinatory witch ointment, known in more recent times from the written sources of the 1500s. This ointment could have been used by the woman from Fyrkat for rituals or 'consciousness-expanding' seances. The seeds could also have been used as medicine or as an anaesthetic for surgical operations. The possible 'seeress's staff' too points to her special status. Perhaps she was the last in the succession of heathen volvas or seeresses that was broken by the official introduction of Christianity in the 960s. It is even conceivable that she was King Harald Bluetooth's 'court prophetess' – after all, she was buried by the royal castle. The Viking Age volvas are mentioned on very rare occasions on runic stones and far more often in the later written sources. Perhaps what we have found here is a very tangible example of the type?